

Власенко В.В.

УДК 800.732:801.541.1

МОВНА ОСОБИСТІТЬ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

У численних працях дослідників різних галузей знань: філософії, психології, соціології, лінгвістики та ін. уже не одне десятиліття спостерігаємо живий інтерес до особистості як багаторівневого й багатоаспектного явища. У сучасному мовознавстві не втрачає актуальності серед дослідників учення про мовну особистість (праці Ю.Н. Караулова, В.І. Карасика, В.В. Красних, С.Я.Срмоленко, Л.О. Ставицька та ін.).

Поняття мовної особистості поєднує в собі лінгвістичні, психологічні, соціальні фактори і відкриває нові можливості для подальшого дослідження функціональних особливостей мови, мовної діяльності. Мовна особистість виступає тією призмою, крізь яку відбувається бачення та категоризація світу. Організація мовної особистості включає весь спектр національно-культурних факторів, які відображаються в картині світу.

За основу візьмемо визначення зі словника лінгвістичних термінів: «Мовна особистість – це поєднання в особі мовця його мовної компетенції, прагнення до творчого самовираження, вільного, автоматичного здійснення різнобічної мовної діяльності. Мовна особистість свідомо ставиться до своєї мовної практики, несе на собі відбиток суспільно-соціального, територіального середовища, традицій виховання в національній культурі. Творчий підхід і рівень мовної компетенції стимулюють мовну особистість до вдосконалення мови, розвитку мовного смаку, до постійного відображення в мові світоглядно-суспільних, національно-культурних джерел і пошуків нових, ефективних індивідуально-стильових засобів мовної виразності» [2, с. 92 – 93].

Метою даної розвідки є спроба пізнання інтелектуального обшину мовної особистості Максима Рильського в контексті епохи.

Максим Тадейович Рильський належить до особливих постатей нашої літератури й взагалі культури ХХ століття. Він відомий як поет, перекладач, фольклорист, літературознавець, мовознавець і громадський діяч. У його доробку...гори виконаної роботи. «Хто багато працює, той має час, – робить висновок Ю.А. Лавріненко, – Секрет того чуда також у тому, що він мав талант до праці, споряджений таким першорядним мотором, як любов. Він любив свою творчу працю так само, як любив жінку, природу, мисливість, життя, – любив для них – не для себе» [3, с. 95].

Так, справді, з любові до слова, до рідної мови зростала його творчість. У статті «Розмова про мову» (1944 р.) М. Т. Рильський наголошує: «Не вважаю себе, звісно, непохитним авторитетом у цій справі, але не тільки цікавлюся нею, а й люблю її багато років, усе своє свідоме життя, і, може, ця любов сама вже собою дає мені право на голос» [4, с. 44]. Він, як сам стверджував, навіть не уявляв собі письменника, який не любив би своєї мови, не пишався б нею, не розумів би безмежної могутності мови. За його словами «Поет, у широкому розумінні цього слова, – це людина, що палко любить слово, як найгострішу зброю, як найвірніше знаряддя для служіння народові. Поет любить слово. Але він не слуга, він – його володар» [4, с. 30]. Найважливішими, обов'язковими умовами діяльності письменників, журналістів, усіх творчих людей М.Т. Рильський вважав наявність трьох речей: *органічне знання мови, розуміння її своєрідності і любові до неї* [4, с. 92].

В особі М. Рильського щасливо поєдналися талант поета і мовознавця. Мова була для М. Рильського предметом фахового зацікавлення і наукового пізнання впродовж усього його життя. Він міг проникати «в такі глибини рідної та іноземної мови, що іноді йому могли позаздрити спеціалісти-мовознавці» [1, с. 288]. М.Т. Рильський «розробляв такі галузі мовознавства, як теорія і практика перекладу, лексикографія, історія української літературної мови, міжмовні контакти» [5, с. 511].

Деякі його праці, присвячені мові й питанням мовної культури, об'єднані в книзі «Як парость виноградної лози» (1973), яку упорядкував Г.М. Колесник, стали основою даного дослідження. Це, зокрема, статті «Слово – наша зброя», «Ясна зброя» (Із думок про українську мову), «Про мову», «Розмова про мову». «3 гадок про мову» (Лист до письменників, учителів, акторів, промовців, лінгвістів, до молоді й до старших), «Про іноземні слова», «Словник і питання культури мови», «Мова нашої прози» та деякі інші статті, рецензії, відгуки, листи.

Питання мови та її культури М.Т. Рильський вважав одним з найгостріших, найактуальніших питань. «Особливо близьке воно нам, літераторам, бо для нас мова – це основний матеріал, основне знаряддя. це наша зброя в боротьбі, це наш меч і наш серп» [4, с. 6].

Дбати про багатство, красу і чистоту рідної мови, боротися з «занечищенням» мови, із її штучним збідненням М.Т. Рильський вважав своїм обов'язком. «Нам, робітникам пера, вручено коштовний скарб, неоціненний алмаз: народне слово. Маємо обов'язок – доглядати його, стерегти його, шліфувати його, щоб дедалі більше граней у ньому переливалось і виблискувало, відбиваючи все незрівнянне багатство наших днів» [4, с. 41].

Як відомо, культура мови – це володіння нормами літературної мови, вміння користуватися її виражальними засобами у різних умовах спілкування відповідно до мети і змісту мовлення. Крім того, вона передбачає смислову точність, багатство і різноманітність словника, логічну послідовність, чіткість, художню виразність тощо.

Усі статті, рецензії, відгуки свідчать про турботливе ставлення письменника до мови, його міркування про дотримання лексичних, орфоепічних, граматичних норм звучать актуально і сьогодні. Наприклад: «Не

зовсім гаразд стоїть справа і з лексикою, словниковим добором у наших літераторів. Я пам'ятаю, як колись ганили одного з найбагатших у лексиці наших поетів, Миколу Бажана, за те, що його твори «важко читати», що їх «доводиться читати з словником». А Микола Бажан одповів тоді своїм обвинувачам – це, до речі, були його «товариші по перу», що корисно іноді буває й до словника заглянути.

Один визначний прозаїк наших днів пише: «Одного разу на сонячній *розмаїтій* галявині він зустрів Катрю». Заглядаємо, за порадою Миколи Платоновича, до словників і бачимо, розуміється, що *укр. розмаїтий* = *рос. разнообразный*. Отже, зустріч двох молодих людей відбулася на «*разнообразной*» поляне» [4, с. 47].

М.Т. Рильський стає на захист неологізмів, архаїзмів, діалектизмів, виступає за доречне використання різних лексико-стилістичних шарів мови. «Архаїзми, неологізми... Самі по собі ці слова не є ні осудливими, ні похвальними. Все залежить від того, з якою метою і чи на місці їх вжито... [3, 32].

Одним із основних джерел збагачення лексики (поряд із двома іншими – поширенням значення слова і відновленням призабутого значення) Рильський називає неологізми або так звані «ковані» слова: «Треба було вкрай людям охоторянитись, мохом порости, щоб дорікати, приміром, Старицькому за отее «ковальство»: «ковалем» був перед ним і Куліш, був і Шевченко, був і Квітка... Кожна людина, сама того не знаючи, кує слова, і тим, власне, держиться, росте й цвіте мова людська» [4, с. 10].

Зауважимо, що саме «застарілі» слова та неологізми були об'єктом уваги пуристів і найчастіше потрапляли до списків «заборонених» слів. Як бездоганий знавець української мови, письменник послідовно обстоював її право на самобутність і здатність розвиватися, реагувати на зміни життя і суспільно-комунікативних потреб, виходячи з власної природи.

Слова статті піввікової давності звучать ніби зі сторінок сучасного підручника з української мови. «Словниковий фонд на довгі часи залишається тим самим, але словниковий склад весь час поповнюється новими словами і відкидає застарілі; значення слів у процесі розвитку суспільства змінюється. Неологізми, новотвори родяться щодня – в міру того як щодня родяться нові явища й поняття. Треба тільки завжди розрізняти органічно виниклі, потрібні неологізми від неологізмів – брязкалець, іграшок, цяцюк...

Серед багатьох способів утворення неологізмів (причому творять їх не тільки письменники, а й усі люди в процесі своєї діяльності) слід відзначити такі: 1) Поширення значення слова... 2) Створення нового слова, за законами мови, з готових у мові елементів...» [4, с. 33-34].

Розглядаючи майстерність своїх сучасників М. Бажана, П. Тичини, А. Малишка, Ю.Яновського, М. Стельмаха, О. Довженка, О. Гончара та ін.

Рильський виступає ніби мовним експертом і порадником. Водночас зауважує: «...людям часто здаються неологізмами слова, яких вони просто не знають, не чули. Саме такі «неологізми» часом інкриміновано Старицькому, якого так завзято ляли «щирі українці» за мовне «ковальство» (а цілий ряд таки справді «викуваних» ним слів уживаємо ми, навіть не підозрюючи, хто їх автор)...

Неологізми, які стрічаємо ми і у Бажана, і у Тичини, і у багатьох інших сучасних поетів, прозаїків, драматургів, а також у наукових та публіцистичних працях, створені за законами мови і збагачують нашу культуру. З великою вправністю поширюють мовні скарби такі наші прозаїки, як Ю. Яновський і О. Гончар». І наводить такий приклад. «У Олеся Гончара в повісті «Микита Братусь» голова колгоспу каже: «В цьому році нам за тваринництво зірки сяють» Ясна річ, що старий, як світ, вислів «зірки сяють» вжито тут у новому значенні, – і як природно це звучить!» [4, с. 35].

В оповіданні Ю. Яновського «Через фронт» читаємо: «Моя машина раз у раз сповзала через фронт із слизької роз'юшеної дороги». У Грінченка «роз'юшитися» – тільки *сильно розсердиться, раздражится*. У Яновського маємо новий ужиток слова, пов'язаний із словом «юшка», – і він художньо цілком виправданий.

Буває ще категорія неологізмів...індивідуальних, які можуть увійти в широкий ужиток, можуть і не увійти, – а проте на своєму місці виконують свою поетичну функцію. Тичининське «опромінити» можна занотувати у інших поетів, а чудесне «розпрозоритись» («розпрозорились озера») поки що, здається, залишається власністю Тичини» [4, с. 36].

«...Жива мова – це процес, а не закам'янілий факт, це широководо річка, що віддзеркалює собі і береги, і небо, і мінливість хмар, і прудкий блискавичний льот аероплана, і зигзаги пташиних крил, а не покритий зеленою ряскою непорушний ставок!» [4, с. 41]...

Видатним майстром-новатором у галузі мови був також і сам Максим Тадейович Рильський. Під його пером народилися десятки, а то й сотні нових досконаліх за формою і вагомих за значенням слів. У окремому розділі під назвою «Нове життя нового прагне слова» вище згаданої книжки подається словничок новотворів М. Рильського, укладений Г.М. Колесником. Наведемо деякі з них: прикметники – *беззайний, білокитучий, буйнокрилий, бурноплинний, вільноплинний, громокрилий, неперебулий, неошмарений, свіжолистий*; іменники – *друкування, марнописатель, лісолуб, небознавство, дотепословець, новоприбулець, первоук, празима, праосінь*; дієслова – *орожевлювати, божеволити, розкрилюватися, секундувати* та ін. [4, с. 229 – 259].

Надзвичайно чутливий до мови, М.Т. Рильський завжди дбав про чистоту мови, про точність і доречність у вживанні слова у відповідному значенні, наголошував на почутті міри. Він виступав проти зловживання діалектизмами, жаргонними слівцями. «Не можна увявити собі Корнійчукового Редьку без його «я при спольненії службових обов'язків», а Галушку – без знаменитого «не кажи гоп, поки не в курсі дела!»

Нема сумніву – зловживання жаргонними слівцями – річ неприпустима, але саме зловживання. Жаргонні й діалектні вислови особливо широко застосовуються в гуморі і дають там неабиякий ефект, – бачимо це у Остапа Вишні, великого майстра добірної і чистої мови [4, с. 37].

Особливу увагу звертає також на редагування творів класиків із Західної України. «Звичайно, готуючи твори Федьковича, Кобилянської, Стефаника до академічного видання, ми не маємо права міняти «ані титли, ніже тії коми». Але навіть у масовому виданні, дбаючи про його загальноприступність, треба ставитись до авторського тексту з максимальною повагою і увагою. Краще хай рясніє видання примітками – особливо у таких авторів, як Мартович, Стефаник, Черемшина – аніж буде перед нами переклад... з української на українську. А втім, і тут хорошому редакторові допоможе обов'язково скрізь і завжди почуття міри» [4, с. 38].

Однією з важливих ознак культури мовлення є правильність наголошування. При виробленні акцентуаційних норм українська мова має далеко більше труднощів, ніж у формуванні лексики. Пояснюється це строкатістю наголошування в різних говорах української мови, а також впливом сусідніх мов, насамперед російської та польської. Свої міркування щодо наголошення окремих слів М. Рильський висловлює у відкритому листі, надрукованому в «Літературній Україні» (1959 р.). «Суцтя біда у нас і з наголосами. Чомусь узяли собі в голову наші поети, що слово «завжди» має наголос на останньому складі – «завждИ», і коли їм треба наголосу на першому складі, то вони соромливо уникають нормального «зАвжди» (див. словники Грінченка, Уманця і Спілки, Російсько-український словник АН УРСР 1948 р.) і вдаються до «спасенного», на їх думку, «завше». Вкорінився у нас чомусь і наголос «разОм», хоча у Шевченка – *Разом повставали, Коней посіддали. У Тичини – Раз ми разом, значить разом, всі ми сходимось в одно...*

Далі йдеться про наголошення в словах і словоформах, у яких і сьогодні часто спостерігаємо відступи від акцентуаційних норм (*вірші, вірша, простий, другий, Полтавщина* та ін.). М. Рильський пише: «Наголоси в словах «вІрші», «вІрша», я переконаний, більше відповідає законам української мови. Міцно засіли в нашій практиці «ПолтавщИна» – замість щиро народного «ПолтАвщина»...

Знаходимо інколи у наших віршників і «тишА» замість нормального «тИша», і «простИЙ» замість «прОстий», і «другИЙ», очевидно, як і попереднє, під впливом російських наголосів, замість «дрУгий»... [4, с. 52].

Всі знають і люблять чудесну пісню Платона Майбороди на слова Андрія Малишка – «Пісню про рушник».

«Шкода, одначе, що в цій пісні ніби узаконено наголос «вишивАний» («І рушник вишиваний на щастя дала»). Розуміється ж, *вишИваний*, як і *гантОваний*, і *мерЕжаний*, дорогий Андрію!» [4, с. 53].

Рильський запрошує до діалогу, звертається до літераторів, читачів, лінгвістів: «Радий буду, коли озвуться... зокрема І.К Білодід, що стільки уваги приділяє сучасній літературній мові, Л.А. Булаховській, один з основних напрямків діяльності якого – слов'янська акцентологія, тобто наука про наголоси, В.С. Льїн, що очолює в нашому інституті мовознавства словникову роботу, та інші знавці української мови» [4, с. 53].

Не менше уваги приділяв М.Т. Рильський і відступам від морфологічних і синтаксичних норм. «Синтакса – душа мови. Про це ніби зовсім забули. Мислять здебільшого в російських синтаксичних схемах... «Зрадив мені милий» – співає у відомій пісні популярна співачка, і всі вдоволені, і це зовсім у характері сьогочасної писаної мови, і нікому не спаде на думку, що співачка цього разу «зрадила мову», бо ж, розуміється, треба співати: «Зрадив мене милий» [4, с. 42].

«Дякую вас» – кальку з російського «благодарю вас» – чуємо частенько в розмовах наших письменників, а інколи проскакує воно і на сторінках їхніх книжок [4, с. 44].

«Сміятися над ким» теж звило собі тепленьке кубельце в нашій письменстві, і хоча тут хтось би міг послатися на приклад Шевченка («а над нею, молодю, поганець сміється»), але ж уся мовна і літературна практика промовляють за конструкцію «сміятися з кого» [4, с. 5].

«Синтакса наших письменників збивається раз у раз на просте калькування, механічне відтворення – слово по слову – російських зворотів. ...Мова Шевченка і Лесі Українки має свій запах, свій колорит і що секрет того запаху й колориту полягає передовсім у синтаксисі, у своєрідному комбінуванні, розкладі, керуванні, погодженні слів» [4, с. 46].

Відомо, що однією з морфологічних особливостей сучасної української літературної мови є наявність у іменників чоловічого роду другої відміни варіантних закінчень давального відмінка однини: *-ові (-еві, -єві)* та *-у (-ю)*. Перевагу слід віддавати закінченню *-ові (-еві, -єві)*. М.Т. Рильський зауважує: «Цілий ряд наших письменників уперто ігнорує вживанішу форму давального відмінка чоловічого роду на *-ові, -еві, -єві*, а натомість дає скрізь (не тільки там, де цього вимагали б стилістичні чи евфонічні завдання) форми на *-у, -ю; сину, ковалю, носію*» [4, с. 45]. А в іншій статті знову повторює: «Не знаю, як кому, а мені просто боляче бачити, що в нашій літературі і особливо в пресі майже зовсім – з дивовижною і навряд чи корисною послідовністю – викорінюються форми давального відмінка на *-ові, -еві, -єві*, а вживають тільки далеко менш поширені в живій мові форми на *-у, -ю*. Пишуть виключно: *сину*, а не *синові, бійцю*, а не *бійцеві, ковалю*, а не *ковалеві, краю*, а не *краєві*... Чому?» [4, с. 48].

Українська мова належить до тих слов'янських мов, що зберегли кличний відмінок. Усі борці за культуру рідної мови завжди обстоювали законні права цієї граматичної категорії, витіснення якої спричинило б зникнення ще однієї оригінальної, збереженої в віках риси. М.Т. Рильський пише: «Ще гірше стоїть справа з кличним відмінком. Нехай, може, і відбувається в народі якийсь процес відмирання

ключного відмінка, але це не дає права штучно прискорювати цей (недосліджений) процес. Так чи сяк, а мені, приміром, просто-таки прикро читати, коли люди пишуть у звертанні: «дорогий наш батько і вчитель», бо все моє українське єство тягне сказати мене: «дорогий наш батьку і вчителю!» [4, с. 45].

Рильського хвилювали найрізноманітніші мовні проблеми. Крім питань власне культури мови, багато творчих сил він віддав словниковій справі, його постійно цікавила історія української літературної мови, мова художньої літератури, преси та перекладу, питання українського правопису. Ці ділянки його праці і його творчих досягнень заслуговують подальшого окремого вивчення.

Джерела та література:

1. Дейч О. Й. Дорогою дружби: Статті. Портрети. Нариси / О. Й. Дейч. – К. : Дніпро, 1977. – 310 с.
2. Ермоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Ермоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
3. Лавріненко Ю. А. Лірика і ліричний епос Максима Рильського / Ю. А. Лавріненко // Українське слово : хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. / упоряд.: В. Яременко, Є. Федоренко. – К. : Рось, 1994. – Т. 2. – С. 91-99.
4. Рильський М. Т. Як парость виноградної лози / М. Т. Рильський; упоряд. Г. М. Колесник. – К. : Наук. думка, 1973. – 267 с.
5. Ставицька Л. О. Рильський Максим Тадейович / Л. О. Ставицька // Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 511.

Гільмутдінова Л.М.

УДК 811.161.2'373.72

СПЕЦИФІКА СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНИХ ТИПІВ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ БІБЛІЙНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Постановка проблеми. Фразеологізми відіграють важливу роль у спілкуванні та надають різні відтінки способу вираження: вони можуть зробити висловлення (текст) більш емоційним, надати йому виразність, певним чином направити естетичне сприйняття, забезпечити ті чи інші культурні асоціації. Одним із пластів фразеології є фразеологічні одиниці біблійного походження. Як слушно зауважила Зорівчак Р. П., вивчення фразеологізмів біблійного походження в українській мові становить особливий інтерес завдяки їхній специфіці: з одного боку, біблійні фразеологічні одиниці мають усі властивості фразеологічних одиниць, а з іншого, являють собою фразеологічну мікросистему, підставою для об'єднання в яку є загальне генетичне джерело – Біблія [3]. Адже фразеологізми не лише відображають уявлення народу про світ та їх специфічні ментальні особливості, а й усю складність і багатогранність мови. Саме ця складність є причиною інтенсивності досліджень та постійного інтересу мовознавців у сфері фразеології.

Аналіз літератури. Джерелом структурно-граматичного аналізу даної статті стали в значній кількості роботи видатних мовознавців (А.П.Коваль, Л.Г. Авксентьев, Н.Ф. Грозан, Ф.І. Луцька, та інші).

Філологічні розробки теорії фразеологізмів біблійного походження у працях багатьох дослідників пов'язані із визначенням структурних моделей словосполучень церковно-слов'янської традиції, функціонуванням церковно-слов'янської фразеології у працях Н.С. Лескова, етимологією окремих біблійних виразів (В. Л. Смірнов, С. Г. Шулежкова, С. С. Волков), діахронічним вивченням біблійних фразеологізмів та їх класифікацією (Е. М. Солодухо), функціонуванням цих одиниць у творах художньої літератури (О. І. Трофімкіна, В. М. Мокієнко, Є. М. Верещагін), лінгвістичними питаннями перекладу (Т. А. Малютіна).

Таким чином, питанню існування та функціонування фразеологічних одиниць біблійного походження приділяється належна увага. Віддаючи належне дослідницькій праці науковців, слід зауважити, що проблема ґрунтового структурно-граматичного аналізу фразеологізмів біблійного походження недостатньо висвітлена в лінгвістиці.

Актуальність дослідження зумовлена підвищенням інтересом до вивчення фразеологічних одиниць у різних аспектах, а також необхідністю подальшої розробки й уточнення системи структурно-граматичної класифікації типів фразеологізмів, оскільки склад трансформованих фразеологічних одиниць постійно поповнюється.

Мета статті – виявити своєрідність фразеологічних одиниць біблійного походження на структурно-граматичному рівні.

Виклад основного матеріалу.

На сьогодні інтерес до Біблії та біблійної фразеології не згасав, а, навпаки, зростає, зокрема, в українському середовищі. Це обумовлено величезним морально-дидактичним потенціалом, а також необхідними стилістичними можливостями біблійної фразеології.

Згідно з визначенням Н. В. Черкас, біблійні фразеологізми – це стала мовна одиниця, узуальна форма якої зафіксована у словнику. Біблійні фразеологізми мають смислову цілісність, структурну сталість, експресивно-емоційну образність. Вони є прямо або опосередковано запозиченими із Біблії - книги Святого Письма Старого і Нового Завітів [7, с. 9].

У різних мовах на основі біблійних текстів утворилися й національно-марковані фразеологічні одиниці біблійного походження, які далі будуть позначені як БФО [4, с. 39].

Як переконують приклади, БФО за граматичною будовою можна поділити на такі дві групи: